

הדימוי הלשוני של היהודי בעיתונות האנטישמית והשמרנית בפולין של שלהי המאה התשע- עשרה וראשית המאה העשרים

מלגוז'טה דומגלסקה

היהודים לחברה הפולנית. בחוגים קתוליים אדוקים, שהיו מעוגנים באצולה המסורתית, לא התקבלו באהדה שינויים במצב הקיים. הם חששו כי התבוללות היהודים תתרום לחיזוק עוצמתם הכלכלית ותוביל לשליטתם החומרית בפולנים. יתרה מזאת, מגמה כזאת נחשבה לגורם המסכן את מעמדה האיתן של הקתוליות ומעודד את חילון החברה. אף על פי כן, גם בחוגים אלה לא עלתה שאלת ההכרח בהתבוללות היהודים. אך לאחר שנת 1880 ניכרו חרדות הכרוכות בנוכחות היהודים המתבוללים בחברה.³ בדומה לחסידי הפוזיטיביזם, השמרנים אחזו בדעה שהסיבה העיקרית לנחשלותם של היהודים ולבידולם הוא התלמוד, שמאפשר קיום מקביל של שתי דוקטרינות מוסר שונות: האחת ליהודים בלבד והאחרת למי שאינם יהודים.

השמרנים חתרו לאסור על הלואה בריבית בחוק ולהגביל את פעילותם של פונדקים כפריים. חוקרי הפונדקים היו על פי רוב יהודים, ולפיכך האשימו אותם בהפצת נגזע השכרות בקרב האיכרים. עם זאת, הגישה השמרנית לסוגיה זאת הייתה רציונלית במידה מסוימת: הושם דגש על תפקידו החשוב של החינוך במאבק בחוליי החברה, על פיתוח הסחר והתעשייה בפולין, על עידוד מוסדות פיננסיים על בסיס ההון הפולני ועל החשיבות לשמש מופת לארצות אחרות. כך כתב אלמוני בכתב העת *Niwa* בשנת 1892:

היהודים יסולקו לצמיתות מן הפונדקים כאשר האוכלוסייה תתפכח. ראוי לפתוח בתי עסק בבעלות נוצרית שבהם יוכלו החושבים להצטייד מבלי לגשת לפונדקים. העם לא ייעשה פיכה מקריאת עיתון אנטישמי, אלא רק מדרשותיו של כומר מסור או מדוגמה אישית שיציגו להם בני המעמדות האמידים יותר.⁴

אירוע רב משמעות אשר הוביל למתיחות בסוגיה היהודית, שזכתה לביטוי מפורש בעיתונות השמרנית, היה פרסום מסמך שכונה "תזכיר

במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה היו עיתונים בפולין שעסקו בהרחבה בסוגיות הנוגעות למיעוט היהודי בפולין. הן העיתונות השמרנית והן זו הפרוגרסיבית דנו בבעיות הכרוכות בהתבוללות ובקידום המודרניזציה בקרב היהדות המסורתית והציעו פתרונות למה שכונה "השאלה היהודית". שוויון הזכויות שניתן ליהודים בשנת 1862 סימן את תחילתו של עידן חדש ביחסי היהודים והפולנים. המערכת המעמדית הוותיקה התיישנה והחלו תהליכי הגירה של בני המעמד הבינוני, של אנשי אצולה ושל בני מיעוטים אתניים.¹ גורם נוסף שתורם לשינויים במבנה החברתי ולעלייתה של שכבה חדשה, האינטליגנציה בת המוצא האצילי, כקבוצה מגובשת, היה כישלונה הצורב של מרד ינואר (1863), אשר גבה קורבנות רבים בנפש מן האוכלוסייה הפולנית וגרם נזקים כלכליים עצומים עקב עיקול הנכסים הנרחב.

דעה מקובלת בקרב האינטליגנציה הצעירה, אשר מקורה הישיר היה בפילוסופיה האורגניציסטית, הייתה כי ראוי לעודד את תהליכי השינוי והשיפור במגזרים חברתיים נחותים כגון הכפריים והיהודים. התנאי המוקדם למטמורפוזה כזאת היה מתן חינוך חילוני בסיסי. במקרה של היהודים השיפור הותנה גם בזניחת אורח החיים המסורתי לטובת התבוללות שאינה כרוכה בהכרח בהתנצרות. הפוזיטיביזם הפולני ראה את התהליך הזה באופן חד סטרי לחלוטין: על היהודים לאמץ את התכונות הפולניות. השבועון *Przegląd Tygodniowy* (סקירה שבועית), שייצג עמדה זאת, הדגיש את היתרונות הגלומים בשינוי כזה, שכללו את ההתעצמות הלאומית ואת התרומה המשמעותית להתפתחות הכלכלית של ממלכת פולין.²

ההשקפה השמרנית היה שונה לגמרי. כתבי העת השמרניים כדוגמת *Niwa* או *Wiek* היו גדושים בביטויי חרדה מפני הסתננות

הואשם בכך שנכנע לאינטרסים יהודיים; טענו אף שהנטייה הרעיונית של העיתון תהיה ברורה יותר אם יכונה "המבשר היהודי" במקום "המבשר הוורשאי".¹¹

מאמר משנת 1899, שרק ראשי התיבות של מחברו ידועות כיום, קבע כי ההתבוללות אינה אלא חלום, "הרהורי לב", והיהודים הם "רוע הכרחי" שנגדו יש לפעול. גם אז הורשו היהודים להביע את דעותיהם בכתב העת ולהגן על ההתבוללות. מחברים יהודים כתבו על הקדמה ועל המודרניזציה. לדידו של אחד מהם הייתה "הזהות היהודית מגוחכת כמו הפאות המגודלות ומזיקה כמו ההלוואה בריבית. יש להבדיל בין יהודים לבין יהודים, הרי לא כולם דומים. יש להושיט יד ליהודים הטובים ולהילחם ברעים".¹² בה בעת החל השיח האנטישמי ניכר בדפי *Niwa*. התפרסמו בו דיונים ב"טפילים"¹³ או ב"מהגרים מפלסטינה",¹⁴ ביטויים המשקפים בבירור את ההתנגדות ליסוד הזר היהודי.

במאמר שזכה לכותרת ההולמת "בואו נדבר במישרין", עשה מחברו האלמוני שימוש במטפורה התקופתית של אורגניזם הלוקה בזיהום, האשים את היהודים בהלוואה בריבית, בניצול ובייצור תוצרת פגומה וירודה וטען שאלה "תסמינים של הריקבון היהודי".¹⁵ כיוון שתמך בפטרון קיצוני, הוסיף כי "כדי לטפל במורסות מוגלתיות ובכיבים מרקיבים לא מורחים משחה מבושמת בריח שושנים".¹⁶ המטפורות הללו לא היו מכוונות להסית את הפולנים כדי שינקטו צעדים רדיקליים, אלא כוונו אל בעלי ההון היהודים כדי שיתמכו בהמוני העם ויגרמו ליהודים לעקור את המגרעות הטיפוסיות הללו.

בשנת 1896 נדפסה מחדש בכתב העת סדרת מאמרים שכתב האב מריאן מוראביצקי לכתב העת הקתולי *Przegląd Powszechny* (סקירה כללית). סדרת המאמרים הזאת, שפורסמה תחת הכותרת "Asemitism", נועדה להסביר את האסטרטגיה הקתולית שהפולנים אמורים היו לאמץ ביחסם ליהודים: הפרדה מוחלטת בין שני העמים.¹⁷ וכך כתב מחבר אלמוני, שלדעתו ההפרדה הזאת עלתה בקנה אחד עם האמונה הקתולית: "היהודים הם עם זר, אומה בתוך אומה, חברה המסתגרת בתוך עצמה אך מתקיימת על חשבון אחרים. כדי למגר את הרוע יש להזהיר את הנוצרים בעל פה ובכתב נגד השפעתם המזיקה. יש להתנגד לשחיתות הפושה בעיתונות ולתמוך בכתבי עת נוצריים. יתרה מזאת, ראוי להקים אגודות לקידום הערכים האלה".¹⁸ במקרה שהקורא לא ישתכנע כיאות מן הדברים, המחבר הציע הדגמה מוחשית יותר לרעיון: "אדם שתוקפים אותו ברחוב רשאי להרוג את התוקף מתוך הגנה עצמית. אין זה מפתיע כלל, הרי אין דת האוסרת על כך".¹⁹

לאמיתו של דבר, הדבר היחיד המבדיל בין אשמות לאנטישמיות הוא השם. מחבר המאמר התכוון להכשיר ולהצדיק רעיון שלילי במהותו, להפכו לחיובי כביכול ולהציגו כביטוי להגנה עצמית. בצורתו הלעוסה נדמה היה שהרעיון יתקבל על דעתו של כל פולני נוצרי וייחשב חלק מן הפעילות הפטריוטית שתכליתה לגונן על הרצון הטוב הפולני. ואכן, לדברי חוקר העיתונות הפולנית ואצלב גיאלצ'נסקי, ההבדל היחיד בין האשמות שהוצגה ב-*Niwa* לבין האנטישמיות המפורשת שהציע כתב העת *Rola* היה הרמה הגבוהה יחסית של הדין בראשון.²⁰

אין ספק שהבוטות הלשונית החדשה בדפי *Niwa* הייתה קשורה להופעתו של *Rola*, שבועון אנטישמי, בוורשה. כתב העת הזה

ועדת הבורסה לניירות ערך", אשר נוסח בידי יושב ראש ועדת הבורסה הוורשאית למניות, יאן בלוך, וסגנו הנריק נתנזון. באותה תקופה דנה ועדה בוורשה בהצדקה לאכיפתם של "חוקי מאי" – שחלו על היהודים ברוסיה הצארית מאז 1882 – גם על היהודים שבגבולות ממלכת פולין. מחברי ה"תזכיר" ניסו למנוע את החלת החוקים הללו בפולין בכך שהציגו דין וחשבון המפרט את היתרונות הכלכליים הגלומים בשוויון הזכויות של היהודים ואת הנזקים שייגרמו אם וכאשר יאכפו החוקים. מסמך זה, שהיה סודי ומסווג, הודלף לעיתונות.

בעקבות פרסום תקצירו של התזכיר בכתב העת *Niwa* הואשמו היהודים בשחצנות ובגאווה, ביחסם לעצמם דברים שלא בצדק ובראיית החברה הפולנית הנוצרית כחברה נחשלת שאינה מסוגלת לתרום להתפתחות הכלכלית של ארצם.⁵ יתרה מזאת, אף שהמסמך לימד לכאורה סגוריה על פועלם של היהודים בכלכלת הממלכה, ההערכות שהוצגו בו היו דו משמעיות בסוגיות חשובות בחברה היהודית.⁶

אף על פי כן, חרף הביקורת על החוגים היהודיים אשר פורסמה בכתב העת *Niwa* תחת הכותרת הטעונה "הדרך המוטעית", היהודים לא נתפסו כפולשים אלא כאזרחים שווי זכויות וחובות במדינה. כך נכתב בכתב העת: "בעבורנו, יהודי הוא בסך הכל מאמין בתורת משה אשר חי בארצנו מאות בשנים. משום כך היהודים הם אזרחים הנהנים משוויון זכויות וחולקים עמנו רגשות של סולידריות חברתית".⁷ "תזכיר הבורסה" שבו מדובר נדפס בתוספת פרשנות בכתב העת כעשור לאחר ההצהרה הזאת. בעת פרסום התזכיר, וכאשר הדיון בסוגיה התערער והדהד בפולין, הוחרפה הביקורת על היהודים.⁸

עם חלוף הזמן התעצמו המגמות השמרניות והשתנתה הצורה הרטרית של הדיון בסוגיה היהודית. כתב העת *Niwa* נוסד בשנת 1872 ובראשיתו היה מזוהה בדרך כלל עם התנועה הפרוגרסיבית, אך לקראת שנות השמונים של המאה התשע-עשרה התנער מן המגמות הפוזיטיביסטיות והושם בו דגש על קשריו לאצולה. בתחילת ימיו של כתב העת נדיר היה שמאמרי ביטאו חשש מן היהודים בלשון בוטה מבחינה סגנונית, והדעות שהובעו בו לא חרגו מן המוסכמות של השיח התרבותי ההולם דאז. אמנם היה מקובל להתייחס ליהודים כאל זרים, אך רק לעתים נדירות עשו כתבי העת השמרניים שימוש במטפורות הביולוגיות או החייתיות הטיפוסיות לשיח האנטישמי. כאשר התמנה יוזף ד'וויאצקי לתפקיד העורך הראשי של *Niwa* בשנת 1895, נעשתה השפה בוטה יותר. זה התגלם גם בשינוי שמו של השבועון ל-*Niwa polska*. בעיקרו של דבר הדגש על הקדימות הלאומית היה אמור לשקף את הדיכטומיה בין מקומיים לזרים ואת ההתמקדות בהגנה על האינטרסים הלאומיים מפני אויבים אפשריים. כעת הואשמו היהודים באדישות לנושאים לאומיים חשובים לפולנים, ובתמיכה באינטרסים גרמניים החותרים לעמעום הזהות הלאומית הפולנית ולניצולם הכלכלי של הפולנים.⁹

נוסף על כך, *Niwa* אימץ עמדה המקטרגת על כתבי עת בבעלות יהודית או על אלה ששיתפו פעולה עם יהודים. נטען כי כתבי עת אלה פעלו נגד פולין על ידי העסקת עיתונאים פולנים שניטלה מהם הזכות להתבטא בחופשיות, והם נדרשו לחולל לצילילי החליל היהודי בהתאם לתנאים הכלכליים. שמו של המאמר שהוקדש לנושא זה היה "הם מקבלים משכורת מיהודים".¹⁰ גם היומון *Kurier Warszawski*

ROLA.

PISMO TYGODNIOWE

FOR REFERENCE

Jana Jeleńskiego.

OSADNIENTE ANTISEMITYZMU

5

[illegible][illegible]

W tym pogromie żydzi wzięli udział w liczbie 410 wzięli udział w Antysemityzmie. W tym pogromie żydzi wzięli udział w liczbie 410 wzięli udział w Antysemityzmie.

[illegible]

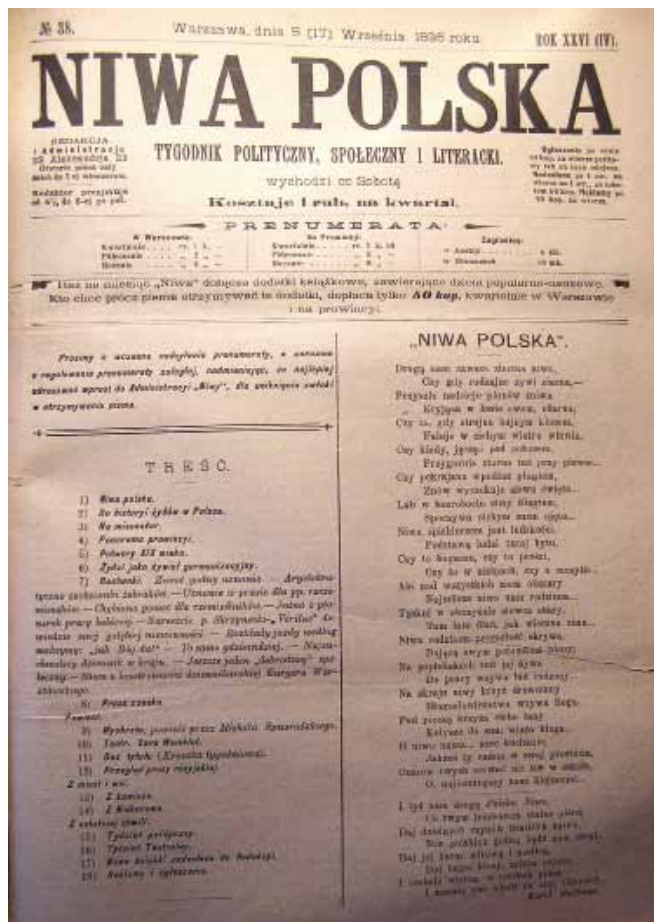
* Zgodził się wstąpić do Kościoła. — Złoty frankenberg, roztawał się dookoła Kanała W. i Łódzka, dawadli podziw-
nia. Do Kościoła się pognali, a biskupa hucznego. Ago-
bard, zakochany na to, że ochodził Józef znowu i przy-
miał go do wykładu i zapisał. Tak więc stracił do siebie
homofilię, zdobył się na Chrystusa.

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

שנוסד בשנת 1883 והיה בבעלותו של יאן ילנסקי, שם דגש מיוחד על השאלה היהודית. האמונה באשמתם של היהודים בכל צרותיה של פולין הייתה מעין "אידאה פיקס" של העורך הראשי ועמיתיו.²¹ אך *Rola* לא התאפיינה דווקא בריבוי המאמרים האנטי־יהודיים, אלא בשפה האנטישמית המפורשת שנעשתה לנכס צאן ברזל של השבועון

הזה מרגע צאתו לאור של הגיליון הראשון ואילך. הביטאון החדש החדיר שיח שונה באיכויותיו – שיח תוקפני, עמוס מטפורות, המכוון להלמעט בערכם של היהודים, לשקף את הדיכטומיה בינם לבין הפולנים ולעודד את הדרתם מהחברה.

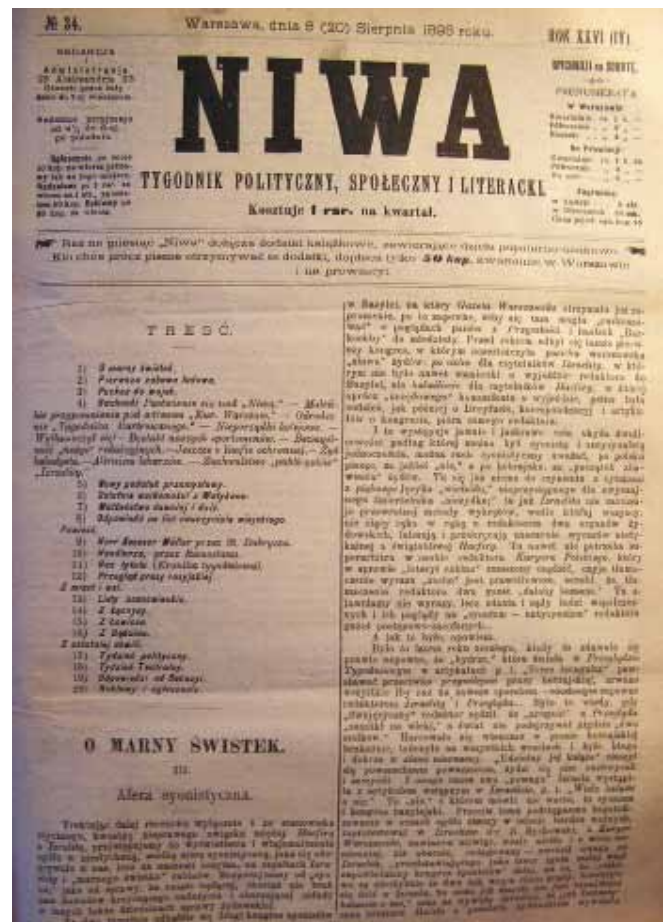
בדיונים האנטישמיים שראו אור בביטאון *Rola* היו כמה סוגי מטפורות. כדי לשכנע את הקוראים שהיהודים מזיקים לחברה הפולנית, נעשה שימוש במטפורות מן התחומים הצבאיים או הביולוגיים. קווי ההבדל בין שני העמים הותוו באמצעות רטוריקה צבאית. הצגת היהודי כאויב או כפולש אפשרה לתאר שדה קרב בין "הצד שלנו" שאינו משקף בהכרח אחדות אתנית לבין האויב. לעומת זאת האויב

עד עתה על ידי תולעים שחרסמו בה. זוהי המיתה המשונה המחכה לנו, הפולנים, שבעבר היינו עם אמיץ – המספרים המבהילים הללו מעידים שכך יהיה”²⁵

בדרך כלל יוחסו ליהודים תכונות של יצורים שחיו על חשבון אורגניזמים אחרים. כאמור, נעשה שימוש תכוף במונח הכללי "טפילים". גם העלוקות זכו לתשומת לב, כיוון שניוונו ממציצת דם של בעלי חיים אחרים; במובן זה, המונח "אורגניזם" שימש במובן החברתי כמטפורה לפולין.²⁶ לעורבים, לעומת זאת, הייתה קונוטציה אחרת. פולין נתפסה כארץ ששמה נעלם ממפת אירופה. במהלך מלחמת המגן על זכותה להתקיים ולהגדיר את עצמה היא נקראה לגזרים במקוריהן של ציפורים דורסות שחיכו להתרסקותה הכואבת.²⁷

המגמה הזואומורפית הזאת התבטאה גם בייחוס תכונות חיות ליהודים. כאשר כתבו על בעלי המלאכה הפולנים העלולים "ליפול לציפורני היהודים", נוצר הרושם של טרף שאינו מסוגל להתגונן מפני החיה העומדת לחסלו.²⁸

האמיתי. מנקודת מבט זאת המערכה נגדם הייתה הישג, קרב הגנה על הרצון הטוב הפולני, על שלמות האמונה הקתולית ועל המוסריות. גם הסרמינולוגיה הביולוגית הייתה כלי שימושי במסע העיתונאי בגנות היהודים. השוואת היהודים לטפילים דוחים ומסוכנים למיניהם הייתה נפוצה. צירוף התכונות של מחלקת התולעים עם התאוריה האורגניציסטית התאים במיוחד לאפיון הפעילות היהודית. המטפורה של תולעים האוכלות את בשר האורגניזם הלאומי עוררה רגשי דחייה ורמזה להכרחיותה של ההתגוננות המיידית. נוסף על כך ההתייחסות לדימוי של פולין הרחמנית אשר קיבלה בברכה את פני הגולים היהודים ממערב אירופה, שנעשו כפויי טובה ברבות השנים, סייעה להמחשת התועבה והזוועה שהיו כרוכות בקליטת היהודים. תיאודור יסקה־חוינסקי כתב ב־*Rola*: "קלטנו מגורשים יהודים. ומה אנחנו מקבלים בתמורה? בתמורה לכך הם טורפים את גוף החברה שלנו כמו תולעים ארורות."²⁴ במאמר "המספרים המבהילים" שכתב יאן ילנסקי בשנת 1887, אשר בו הוצגו מספרי היהודים בפולין יחד עם פרשנותו המגמתית לנתונים, נכתב: "אומות שונות התמודדו נגד צורות שונות של אימים לחיסולן. אולם אף אומה לא הושמדה

במציאות, אלא רק בעין המתבונן"⁴² ואכן, הטינופת המיוחסת למקור יהודי נתפסה על ידי מחברי המאמרים של *Rola* כמונח שמשמעותו רחבה במיוחד.

כך כתב תיאודור יסקה-חיונסקי כאשר ניתח את יחסי הסחר המקובלים בפולין של תקופתו: "עלינו לרכוש את הבעלות על המסחר והתעשייה ולו כדי לערוך ניקיון יסודי ולקלף את שכבת העבה של הטינופת המצפה אותם"⁴³ מחבר אלמוני, אשר תיאר את המצב השורר בעיירות פולין וכפריה, התייחס ליהודים כאל מזהמים. היה זה מובן מאליה משום שלדיו הפולנים היו מנומסים ומשכילים ולא היו יכולים להיות האחראים לכלוך. לפיכך היהודים סולקו מחיק הציוויליזציה של העולם המיושב. הם נחשבו חסרי תרבות, סדר והרמוניה. איכויות אלה נחשבו שייכות רק למקומיים.⁴⁴ כך התפתח סוג חדש של אנטישמיות המוגדרת במונחים אסתטיים.⁴⁵

אימרה קרטס העיר כי "האנטישמים בני המאה ה-19 לא היו מסוגלים או חפצים לפתור את הבעיה היהודית במונחיה של השואה [...] הרי אין כל קשר בין אושוויץ לאנטישמיות המסורתית".⁴⁶ אולם בפרוזה הספרותית והעיתונאית במאה התשע-עשרה עוצבה תדמיתם האידאולוגית של היהודים באמצעות אוצר מילים עשיר של דימויי שנאה.⁴⁷ השיח הזה טיפח דמות רפאים שכפתה את עצמה על הקורא וגרמה לו להאמין בממשותה.⁴⁸ יואנה טוקרסקה בקיר טענה כי "האנטישמיות העכשווית לא הייתה יכולה להתקיים בלעדי עיתונות המאה התשע-עשרה".⁴⁹ לפיכך אפשר לטעון כי כתב העת *Rola* כונן במרחב הפולני סוגה חדשה של אנטישמיות, שגייסה את כל המטפורות ששימשו עד אז לתכליות תוקפניות שונות ומשונות. לתיאור היהודים בביטאון נעשה שימוש באוצר מילים שנטל מהם את צלם האדם. שכנינו היהודים, שהתגוררו על אדמת פולין מאות שנים, הורדו לדרגה של טפילים, של חרקים ושל מפיצי מגפות ממאירות. עד שנת 1895, למרות הטחת ההאשמות ביהודים בדפיו, תאמה לשונו של כתב העת *Niwa* את המוסכמות החברתיות דאז. אף על פי כן, שני השבועונים הללו הציגו תמונה דיכטומית של העולם שבה הגדרו היהודים כזרים או כמי שלא עמדו בציפיות הציבור הפולני. איש מאנשי המאה התשע-עשרה לא היה מסוגל לחזות מה יארע במאה העשרים וצביונם הקתולי של שני השבועונים שלל אפשרות של טבח, אך למרות זאת הייתה בדפיהם שאיפה עקיבה להפרדה בין פולנים ליהודים. לא הפרדה סתמית בין זרים למקומיים, אלא חומה בצורה. החומה בין מי שנחשבו כבני אדם לכאלה שלא הגדרו ככאלה, אשר הודרו בהדרגה מן העולם שגם להם הייתה זכות מלאה לחיות בו, הלכה וגבהה.⁵⁰

הערות

1 A. Cała, "Kompleks żydowski Polaków. Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim a zmiany narodowej świadomości w drugiej połowie XIX wieku", in Jerzy Maciejewski (ed.), *Przemiany formuły polskości w II połowie XIX wieku*, Warsaw 1999, pp. 271-280.

2 A. Cała, נוסף על הפוזיטיביזם הפולני והסוגיה היהודית ראו *Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim (1884-1897)*, Warsaw A. Friedrich, (Cała, *Asymilacja Żydów* (להלן: 1989), pp. 216-267 *The Attitudes of the Polish Positivists toward the Assimilation of Jews*, in *IGGUD: Selected Essays in Jewish Studies*, Jerusalem

המטפורה הזו רימזה לטבעם ההרסני הגלוי לעין.²⁹ עכבישים הלוכדים זבובים בקוריהם שימשו לתיאור מלווים בריבית או פונדקים כפריים. היהודי נעשה לפיכך חרק המחכה לקורבנות חסרי ישע וחסרי דאגות, לפתאים הנוטים להתמכרות שאינם מסוגלים להתמודד עם הנסיבות הקשות ולכן נוטים ליפול לרשת של תלות שממנה לא יוכלו להיחלץ. הדימוי של עכביש שאינו קוטל את קורבנותיו מיידית אלא מפיק תועלת מהתענותם האטית, שקוף לחלוטין.³⁰ מטפורה נוספת ששימשה לפגיעה באמינותה של כלכלת ההון – אשר הושמעה ב-*Rola* משום שנחשבה להמצאה יהודית – הייתה של פולפים המתפשטים כדי לשגשג על חשבון יצורים אחרים.³¹

אפילו לדרוויניזם החברתי, שיחסו של *Rola* אליו היה פושר למדי בדרך כלל, היה ערך שימושי בלתי מבוטל. בהתייחס לסוגיה היהודית, רעיון זה סייע לאישוש הטענה כי החזק מסוגל לטרוף את החלש. הדמיון המרומז בין הטבע של היהודים לטבעם של זאבים היה ראיה ליציבות הטבע היהודי. יתרה מזאת, הוא שיקף את העובדה כי זאב בעורו של כבש נותר טורף, בעוד המסווה נועד לפיתוי הטרף. "תפקידו של הזאב בממלכת בעלי החיים זהה לתפקידו של היהודי באנושות", טען העורך הראשי של *Rola* בשנת 1905.³² כדי לתאר את הערמומיות ואת שמירת הסוד של היהודים אומץ הדימוי של החפרפרת החופרת תעלות ומעברים תת קרקעיים.³³ במאמר על הגירה שהתפרסם בשנת 1894, הייתה השוואה בוטה במיוחד של היהודים לעכברושים. גידולה של האוכלוסייה היהודית הושווה להתפשטותם של מכרסמים שמהם מוכר האוכר החרוץ להיפטר לטובת משקו. "אכן, איזה פסול ניתן למצוא ברצוני לסתום חורים ברצפת האסם שלי על מנת למנוע את נזקי החולדות?", הקשה יאן ילנסקי.³⁴

לערעור אמינותם של היהודים ולפגיעה בהם שימשה גם המטפורה של המחלה אשר בה דנה סוזן זונגט בספרה **המחלה כמטפורה**.³⁵ ואמנם, המטפורה הזו, הופיעה ב-*Rola* מימי הראשונים. מחברי המאמרים נטו לאזכר מחלות מעוררות סלידה ומסוכנות כאשר תיארו יהודים. גם העורך הראשי של הביטאון טען כי "היהודים הם כיב מוגלתי שהתגלע בחברה שלתוכה חדרו".³⁶ גם הכלכלה שאת תחלואיה אפשר היה לייחס לפועלם של היהודים הושוותה לסרטן,³⁷ ונוכחותם במרקם החברתי הושוותה להתפשטות גנגרנה.³⁸ יתרה מזאת, היהודים הואשמו בהפצת מגפות (מטפורית במובן המוסרי) אשר החלישו את החברה הפולנית, ולפיכך הפילו אותה למלכודת.³⁹ לדידו של ילנסקי, מקורו של הזיהום החריף ביותר היה ביהדות המתבוללת.⁴⁰ אבל נוסף על הגדרת מחוללי המחלה התיימר *Rola* להציע תרופה למכה. הבידוד מנשאי המחלה ומחולליה היה פתרון מומלץ. ואכן, רומניה שימשה דוגמה להתייחסות הראויה אל היהודים. כך שיבח כתב אלמוני את ההחלטה הרומנית לגרש את היהודים מגבולות המדינה: "[כל יהודי] הוא גידול ממאיר ברקמות החברה הנוצרית, גידול שסילוקו, אם זה חוקי, צריך להיזקק לזכותו של האמיץ המעז לנקוט צעד שכזה".⁴¹

דיכטומיה נוספת ששימשה להמחשת ההבדל בין פולנים ליהודים הייתה לכלוך נגד ניקיון. כל דבר פולני נחשב טהור, וכל דבר שבו נגע יהודי נעשה מזוהם ומטונף. בהתאם, המערכה נגד היהודים הייתה בעצם מאבק למען הטהור והסדר הטוב המיועד לסילוק הגורמים המזהמים את העולם. לדעתה של מרי דגלס, "אין זוהמה מוחלטת

- Weeks, *From Assimilation*, pp. 68-70; 89-95.
- 22 בשנת 1887 הוציא לאור יאן ילנסקי קונטרס ששמו "משרתי היהודים".
- Pancerny [T. Jeske-Choiński], "Na posterunku", *Rola*, 5 (1883). 23
- Pancerny [T. Jeske-Choiński], "Na posterunku", *ibid*, 23 (1883). 24
- J. Jeleński, "Straszne cyfry", *ibid*, 37 (1887). 25
- "Pogadanki Budrysa", *ibid*, 1 (1883). 26
- "List szlachcica (o moralności szlacheckiej w handlu)", *ibid*, 31 (1883). 27
- J. Jeleński, "I któż to?" *ibid*, 4 (1887). 28
- Agar Sułtan, "Z prowincji południowo-zachodnich", *ibid*, 23 (1885). 29
- J. Jeleński, "Praktyczne cele", *ibid*, 44 (1884). 30
- Judaica, "Ks. Bismark w zapasach z giełdą", *ibid*, 31 (1884). 31
- Kamienny, "Na posterunku", *ibid*, 33 (1905). 32
- Pax, "Nowy zamach na cechy", *ibid*, 38 (1906). 33
- Kamienny, "Na posterunku", *ibid*, 40 (1894). 34
- 35 סרון סונג, *המהפכה כמטפורה*, מאנגלית: יהודה לנדא, תל-אביב, עם עובד, 1980.
- Kamienny [J. Jeleński], "Na posterunku", *Rola*, 44 (1883). 36
- Mazowiecki, "Bank przeciwydowski", *ibid*, 50 (1886). 37
- Kamienny, "Na posterunku", *ibid*, 9 (1885). 38
- Kamienny, "Na posterunku", *ibid*, 25 (1892). 39
- J. Jeleński, "Najgroźniejsi", *ibid*, 11 (1885). 40
- "Z Rumunii (Praktyczny wzór)", *ibid*, 33 (1884). 41
- M. Douglas, *Czystość i zmaza*, Warszawa 2007, p. 46. 42
- Pancerny [T. Jeske-Choiński], "Na posterunku", *Rola*, 8 (1883). 43
- J. Lockard-Kitliński "Jedna więcej zasługa", *Rola*, 26 (1884). 44
- כתבו: "בכל מקום שבו בני אדם נחשבים לא טהורים אפשר לגלות מנגנוני השפלה חברתיים המפרידים בין הטהור למזוהם". ראו T. Kitliński and J. Lockard, "Pogarda i pożądanie 'obcych'. Z imaginowanych nieczystości w literaturze polskiej", *Teksty drugie*, 6 (2007), p. 222.
- Z. Bauman, "Sen o czystości", in A. Jasińska-Kania and J. Raciborski (eds.), *Naród, władza, społeczeństwo*, Warsaw 1996, pp. 19-34.
- "Jedna więcej zasługa", *Rola*, 26 (1884). 45
- I. Kertész, "Holocaust jako kultura (Wykład na Uniwersytecie Wiedeńskim 1992)", *ibid*, *Język na wygnaniu*, Warsaw 2004, p. 64. 46
- I. Kamińska-Szmaj, *Judzi, במאה העשרים ראו*, *zohyda, ze czci odziera. Język propagandy politycznej w prasie 1919-1923*, Wrocław 1994; M. Domagalska, "Anti-Semitic discourse in Polish nationalistic weeklies between 1918-1939", *East European Jewish Affairs*, vol. 36, no 2, (December 2006), pp. 191-197; M. Głowiński, "Retoryka nienawiści", *ibid*, *Nowomowa i cięgi dalsze: Szkice dawne i nowe*, Kraków 2009, pp. 236-247; I. Jaworski, *Od obcości do symulakrum. Obraz Żyda w prasie w XX wieku*, Kraków 2009 (*lehel*). 47
- M. Janion, *Bohater, spiszek, śmierć. Wykłady żydowskie*, Warszawa 2009, p. 107. 48
- J. Tokarska-Bakir, *Nadmiar pamięci czyli o pożytkach z czytania baśni*, in her: *Rzeczy mgliste*, Sejny 2004, p. 146. 49
- Jaworski, *Od obcości*, p. 261. 50
- 2009, vol. II, pp. 67-76; G. Borkowska and M. Rudkowska (ed.), *Kwestia żydowska w XIX wieku. Spory o tożsamość Polaków*, Warsaw 2004 .
- 3 לחומר נוסף על העיתונות השמרנית וגישתה ליהודי פולין ביובל האחרון של המאה התשע-עשרה ראו A. Jaszczuk, *Spór pozytywistów z konserwatystami o przyszłość Polski 1870-1903*, Warsaw 1986, pp. 35-144 (Jaszczuk, *Spór pozytywistów* (*lehel*); A. Cała, "Konserwatyzm wobec asymilacji Żydów", *idem*, *Asymilacja Żydów*, pp. 187-215 ; T.R. Weeks, "Assimilation, Nationalism, Modernization, Antisemitism. Notes on Polish- Jewish Relations, 1855-1905", in R. Blobaum (ed.), *Antisemitism and its opponents in Modern Poland*, Ithaca, NY, Cornell University Press 2005, pp. 24-28.
- "Sprawy bieżące", *Niwa* (14) 1892. 4
- A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Warsaw 1983, pp. 254-302; T. Weeks, "The Stock Exchange Memorandum Controversy of 1885-1886", *idem*, *From Assimilation to Antisemitism. The "Jewish Question" in Poland, 1850-1914*, Dekalb Ill., Northern Illinois University Press 2006, pp. 96-99 (*lehel*). 5
- A. Friedrich, *Memoriał Warszawskiego Komitetu Giełdowego i reakcja Prusa*, in her: *Bolesław Prus wobec kwestii żydowskiej*, Gdańsk 2008, pp. 125-134. 6
- "Nie tędy droga. Memoriał Warszawskiego Komitetu Giełdowego w sprawie żydowskiej", *Niwa*, 29, 276 (15.6.1886), pp. 825-848. 7
- "Memoriał Giełdowy (Przedruk na czasie)", *Niwa*, 30-34 (1896). 8
- "Żydzi jako żywioł germanizacyjny", *Niwa*, 38 (1898). 9
- S.L., "Na żołdzie żydowskim", *Niwa*, 41 (1898). 10
- Warszawiak, "Głosy Publiczności, Kurier Warszawski czy Kurier żydowski", *Niwa*, 40 (1898). 11
- "Odpowiedź Żyda", *Niwa* 9 (1899). 12
- "Nasza ankieta w sprawie żydowskiej", *Niwa*, 51 (1898). 13
- S.K., "Postawmy kwestię jasno", *Niwa*, 52 (1898). 14
- שם. 15
- שם. 16
- 17 Ks. M. Morawiecki, "Asemityzm", *Niwa*, 8-11 (1896) .
- M. Jagiełło, *Próba rozmowy*, Warsaw 2001, vol. 1, pp. 29-70
- D..., "Chrześcijaństwo i asemityzm", *Niwa*, 18 (1896). 18
- שם. 19
- W. Giełżyński, *Prasa warszawska 1661-1914*, Warsaw 1962, p. 377. 20
- 21 לחומר נוסף על יאן ילנסקי וכתב העת *Rola* ראו *Ćwierćwiecze walki. Księga pamiątkowa "Roli"*, Warsaw 1910; A. Cała, *Asymilacja Żydów*, pp. 279-302; A. Jaszczuk, *Spór pozytywistów*, pp. 210-229; M. Śliwa, *Obcy czy swoi. Z dziejów poglądów na kwestię żydowską w Polsce w XIX i XX wieku*, Cracow 1997, pp. 7-14; G. Krzywiec, "Gangrena, czyli kto nam dusze zeszpecił. Obraz Żydów w prasie ziemiańskiej końca XIX wieku", *Kwartalnik Historii Żydów*, 1 (2002), pp. 37-47; F. Golczewski, "Anti-Semitic Literature in Poland before The First World War", *Polin, A Journal of Polish Jewish Studies*, vol. 4 (1989), pp. 89-92;